

Један поглед, историчарев, на разлоге сарадње међу научницима у југоисточној Европи^{*}

УДК 327(4-12):001

Академик *Владо Стругар*

Напис је сажет осврт на положај и околности југоисточне Европе крајем 20. века, те спомен њених могућности да на саставу светова, Истока и Запада, развије, у будућности, ступањ сопствене, каже се, регионалне уједињености. Претпоставка је, при том, да се управљање развитком на југоистоку континента усмерава и увелико усклађује према већ постављеним начелима свеевропског уједињавања, главним одредбама Европске уније и назорима Русије, која све одрешитије испољава намеру да буде велики сачиналац уједињене Европе. Тај циљ захтева учешће и садејство науке, чије би послове – како се на крају овог огледа предлаже – обједињавао савет академија наука и уметности земаља југоисточне Европе. Савет да се састави од представника свију академија, и буде опуномоћен тако да може плодносно делати.

Један поглед а доста разлога, па како да реч о намери буде сувисла и кротка, смислу избора саобразна, о могућем подухвату разборита. Можда је понајбоље, моћи појединачне способности најприличније, да један поглед прионе уз један разлог, гдешто ли везан са великом људском потребом, у позиву на данашње саветовање добродивно названом – заједничка будућност југоисточне Европе.

I

Откуд прозивни спомен заједничке будућности, и каквог састојства да буде та наговештена узајамност, и на којем би пространству требало да се оквирно слажу, укрштају и прожимају доприноси науке и културе, благородни и утицајни, човечни и препородни?

А откад ли, збиља, да географска подела Европе, најједноставније означена према странама света, условљава неподударна именована обимности предела на југоистоку континента. Енциклопедијске одреднице, заправо, махом казују да се подручјима југоисточне Европе броје: читаво пространство пређашње Југославије, Мађарска, Румунија, Бу-

^{*} Оглед је прочитан на Научној конференцији *Науката и културата за заедничката иднина на југоисточна Европа* у Македонској академији наука и уметности, у Скопљу, 31. октобра 1997. године.

гарска, тракијски крајак Турске; још и Грчка и Албанија, премда се обе могу звати и земљама јужне Европе, поред Италије, Шпаније и Португала.

А хоће ли овај именован бити, у садашње време, свуда својатана прозивка, пошто се на југоистоку Европе увргло растројство, распојасала несложност? Овуд, све земље, изузев Грчке, дакле, и четири државе недавно створене, још се нису домогле потпуно сређене редовности, угађајући различито, но свака одвећ напорно и мучно, замену пропалог комунистичког социјализма поретком грађанске демократије, капиталистичке привреде и личне својине.

Истовремено, овде, понеком властодршцу и многим грађанину, западна и средња Европа приказује се крајиним изобиља весело приређиваног за човека, друштвом узорите просвећености, светом дивотно раскошног живљења, једноставно, велесилом и свемоћством. Зато од њих бива и јогунастог тражења поједначености са тако узвишеним Западом; па колико стога нечије самоназивање рођеним припадником и позваним достојником онамошње европске величајности проузрокује нескромног подхођења и ружне наметљивости, баш повреде самосвојне духовности народа на југоистоку.

На Западу, уосталом, данас извештачи шире причу и властодршци досуђују да у југоисточној Европи, сред држава потпалих преиначивању, врве помућена људства, витлају скупине паклене ужарености, ударају дружине опасних налетника.

Отуд, у оним престоницама где се одлучује о човечанству одзив власти већма је обузело старање о битним потребама дотичних велесила него ли помоћлива брижност за пострадале народе; прешније им да развали ма и силом ставе ограда, него да благошћу утоле ране несрећника; важније им да по националним уделима саздају и обликују удружено учешће, него да потпуном праведношћу изведу ваљано избављење завађених страдалаца.

Са Запада на потоње неслоге широм југоисточне Европе – етничке, класне, верске, међудржавне и унутарње у државама – обрнули су да истоветности неједнако мере, неке судеонике озлогласе, а друге, ту наспрам, својно упућују; гдегод и средствима и људском снагом потпомажу нечије борачко људство, а другде и ватреним оружјем туку браниоце завичаја; сврх несреће посадили су неправду, хоће смиривање, а удевају разлоге заваде; свакако, превласт да имају вршећи чак и ситничаво надзорство. Све ту скупа, што ли дејством пребрзано, закинуто мером, наредбом згрешено, човекољубљем неозрачено, слаже изнова давнашњу поуку: у извањца груба рука, старешина нашег дома да се роди на нашем огњишту.

II

Видовита памет домаћих умова и народносна предузимљивост отаџбине предсказују се одиста првенственим вредностима спасаване постојаности и уједињаваног твораства у југоисточној Европи. Све предавано

нека је по најбољим, каже се, најсавременијим обрасцима у човечанству; и у примени да се оплемењује духовношћу и рукотворством како чијег завичаја.

Управо, општост је светска и потреба свуд домаћа да се наука од свију признаје владоцем у мислилаштву, предвидиоцем будућности, саветником при сваком важном закорачењу напред.

Све науке, поглавито учења о човеку и друштву, народу и држави, отаџбини и човечанству, да сагледавајући опште постојање, појединачне саставке и моћне чиниоце, проничу мишљу и претпоставком, рачуном и предвиђањем, у будућност југоисточне Европе; наравно, клонити се залетног пророштва и злослутне речи, макар било и охолог проговора. Човекољубљем надахнути и добронамерношћу осовити сваки опис могућега заједништва. И сваку одлуку, начињену правилом за делање, одређењем циља и путоказом, извести по зглобу укрштених знања о прошлости и живих тежњи пред временом сутрашњим. То суочавање је неизбежно да би у народа на југоистоку Европе осилила мисао, и стегла се решеност да убудуће имају нашироко благородну узајамност, споразумевање баш и у оном што се у минута доба испуњавало завадом, чак превршавало у међусобне ратове.

А смислити првичан савет и направити кључ за срећан обрт где се укрштају супротности, то ће бити понајтеже; иначе, препуштање самовољству и нахођењу једностраном, повременим, случајном, узгредном, проузроковало би штете, који пут, можда, повреду истине и потрву човештва.

У југоисточној Европи расно живе, у некога бујањем, у другога тихо а снажно, многе последице растројних надирања и, насупрот, неколико хтења истинске праведности, а све пространог потезања. Понегде упорници свакојако задиру у суседску размештеност; другде се освајачи шире на силом запоседнутом земљишту. На пример, македонски народ истрајава штитећи неизменљивост својег историјског имена и самосвојност родног језика. Такође, у неколико покрајина српски народ пати због губитка своје укупне уједињености, седамдесет и више година живљене у једној, властитим ослободилаштвом створеној држави, али, напослетку, небратским раскидом разбијеној. И којекуда још се у историјски настале разделе и кроз недавно укопане раздеобе крвожедно угоне неприродна својатања и смутљиве упорности.

III

На видику, пред наукама, та стварност, ма колико несталожена, грбава и груба, није одвојива од стања и развитка у Европи.

А онде, на Западу, већ деценијама поступно праве заједницу, звану Европска унија. Националне државе поистовећују многе службе и пословне струке, разастиру непреграђену ширину прохођењу људи, новца, робе; и што са крова, што од приземља граде и имају неке заједничке установе за политичке ствари и војна дејства. Но свак онде,

ипак, бодро издиже сопствену националну сувереност и говори родном духовношћу у просвети и култури, уобичајеној и делатној друштвености становништва.

Слободу осећајући златоносном а праведност називајући потребном, радиност рачунајући творивом живота а својинску расподелу божанским законом, ти одредеоци европског саживљавања лебде међу неједнакостима, чак супротним тежњама и тежинама.

У великих народа моћи гледно стоје, у свакојег многа преимућства: опсегом земаљског пространства; радним способностима, успећима и плодовима; пак, изражајима духовности древне, богате и узносите. А за мале народе, у прикрајцима окол, важи следство да се угледају стичући нова знања о човеку и делотворству, право или криво преузимајући туђе обредности за навике при дружењу, може бити, претежно силином распусно а душевно сирото.

Светост начинивши од знакова богаћења, и користољубљу правећи благодот израдом и продајом робе, моћна друштва тим уједно увлаче трошност у биће заједнице, једва ли мање немерљиве стрви (која разболева) него количине иметка за раскошно живљење и охолот представљање.

Такође, доста овештало, више празнословно него пуноручно причање о правима човека, појединца јари а народност запоставља; у великом народу гласи звучном попевком, док у малом народу изазива проверу лаком речју проговор да је човек величанство а отаџбина крајиште, свуд му добра где нађе услов за угодан живот.

IV

И кад се Европа уједињава, на југоистоку континента камо другде, или, како друкчије, него следити претходницу. Али питање је намах, и биће докад, јер до исте равни стицање придошлице није извесно; дакле: којим начином и каквом поступношћу, по правцима или према круговима, са свеколиког обода или од узаних и сродних унутар одељака, делимично или целовито, напросто, самоходом или у стопу за првенцем, да подухват крене, развија се, обликује остварења, ређа доспећа, твори слојност држава и све виднију уједињеност народа југоисточне Европе.

Једна назнака већ поиграва и блешти, посматрача малко збуњује, родољуба не весели, јер звучи туђински и гласи неразговетно, речима – „европеизација Балкана“. Та синтагма је мислиоцу изазов, државнику морање, науци задатак, да разреше: европеизација Балкана значи обраду простом применом правила преузиманих од Европске уније, или подразумева твораштво на југоистоку по домаћем разбору о властитим духовним самосвојностима, о природним условима живота, о људским радом створеним тековинама, нарочито, овде трајним знаменима историјског првородства посвећености у човечанству.

Наука, свакако, најистанчаније ће извидети стварност и предложити поступак: отаџбина да буде врховно величанство а поредак зависна

вредност; сложеност међу народима да је неотклоњива брига свих а количина заједништва уговорна стега засебности; самосвојност југоисточне Европе да је добро чувано одличје, а западноевропски облици и учинци да су посматрани као огледи за увид, унеколико, сабир ваљаних назнака, редослед поучних примера.

Но у свему, одбојност имати према сваком изразу и начину, могућем уговору и делању, којим би опојно текла и поробљивачки увирала: империјална надмоћ; вештост отуђивања, заводљивости и омаме; тежина власничког искоришћавања радних моћи и природног блага малих и надгледаних земаља; замашност размештаја туђих војски по стратешким тачкама кроз југоисточну Европу.

V

Наука ће да расветли а народи општим гласањем грађана нека одлучују, на пример: хоће ли југоисточна Европа, како која земља, приступати евроамеричком војном савезу или ће се ограничити на улазак, појединачан, односно скупан, у свеевропску заједницу народа.

Објасниће, такође, да је евроамерички војни савез империјална творевина, првобитно намењен одбрамбеним потребама њим повезаних земаља, а у потоње време веома понесен напоном овладавања делом Европе на истоку и југоистоку, где је доскора (близу пола столећа) постојао и владао комунистички социјализам. И на те стране тај савез неједнако доходи: неке земље разроко својата; другим обећава доцнији прихват; са Русијом односи се супарнички; према српском народу поступа – ратно непријатељски.

Указаће наука, нема сумње, да у тој намерености претеже прохтев велесиле, једине без премца сада у човечанству, која тежи, имајући војна упоришта у југоисточној Европи, да употпуни оружаном присуство и оснажи своје вођство у области Средоземља, те чвршће подухвати и с југа Русију; па, узмогне ли, онамо одведе и размести своје посреднике да јој служе хватајући корист у природно богатим крајевима између Црног мора, Каспијског мора, руске границе с Кином и Урала.

Но тај потхват велесиле није лагодан: у простору предуго се пружа; у обиму без густог самообезбеђења; у развоју праћен упоредним залагањем европских савезника, оних такође империјалне настројености а засебних прохтева. Стога, неизбежност супарништва све их качи; а постојаније су њене савезнице него велесила; што је испод њена закорачаја, то ће бити у њихову захвату. И док велесила којекуда, такорећи, неограничено крстари, и понегде војничке одреде посађује, умишљена да ојаћеним људствима и усковитланим областима доноси одлична правила за друштвене односе и политичку владавину, дотле њене савезнице раде темељитије улазећи у позната им и гдешто од њих, за ранијих векова и у два недавна светска рата, искоришћавана пространства.

Кроз сва унутарња надгорњавања и при прављењу одредаба за Европску унију, ту најмоћније државе надвишавају мање сачиноце заједнице. И напољу оне задобијају преимућствен утицај, на пример: разноврсним мерама и поступцима привређивања, дакле, улагањем капитала и томе сходним надзорством; постизањем и одржавањем надређености продајом све савршенијих електронских справа за руковођење производњом, прометом, струкама државне управе, службама у просвети и култури, здравству и општој друштвености; владавином у обавештавању јавности и, тако, неограниченим предавањем империјалних виђења народима чије благо користољубиво захватају; вишом развијеношћу и бржом применом научних сазнања, која, преношењем у друге друштвене средине, тамо доносе знакове и одразе њихова завичаја, незаменљиво задржавајући изворна имена и шире називе; охолом поучавањем о правима човека па тако удевком за омаму јавности у политички насталоженим националним друштвима; удвојеним или појединачним надгледањем владавине у неким земљама; каткад приморавањем малих држава да за међусобности имају меру и правила израђена по назорима оних надгледника, а притворно, за добар изглед, уручују им се као порука од све Европске уније.

Укупност тих надмоћи, постајући све обимнијом и дубљом, можда највећма значи и чини кроз југоисточну Европу. Отуд, та област прекоокеанској велесили дође удаљено проходиште, а европским моћним државама крајина је пред погледом с кућног прага.

VI

Надметање између Европе и Америке, уосталом, наставиће се, као и досад, у привреди, политици, поглавито у дипломатији, широм света у предводништву уопште. Али с преимућством у духовном благу и видовима просвећености, и чврсто здружена са Русијом, Европа постаће надмоћнија; јер, мало или много, трошна је унутар Северна Америка.

И како Европска унија својим бићем искључује континентални рат, уласком Русије у заједницу смањиће се узрочност међунационалних оружаних сукоба, премда ни тад неће ишчезнути разлози унутарњих грађанских трвења, мучних распри, чак местимично крвопролића.

Вероватно, све уједињенијој Европској унији постало би сметњом, којекуда на земљишту њених држава, надгледно присуство прекоокеанске велесиле. Извањско учешће у европским саветовањима и решењима чинило би се излишним, пошто Русија, улазећи, Европску унију огромно увећа људством и просторима, обогати благом земље и радних способности, прошири на истоку до Тихога океана.

А такав исход, бивајући темељ живота, би ли игде већма него у југоисточној Европи допринео стварању помирљивости, добре воље међу суседима, разложне спремности за садејство, плодног бављења изгледима будућности уз неосветљиво памћење прошлости.

Науци заиста припада то провиђање у будућност: суверено да расветли претпоставке, образложи предвиђања, изабере ваљанију прилику за југоисточну Европу, по људским вредностима и човечанским значењима. Сав тај разбор бираће страну евроамеричког војног савеза или Европске уније, то јест, између појединачног и сред најближих суседа рогобатног пристајања склопу снага првенствене намене за ратовање, или, дружевног улажења у оквир мирољубљем и твораштвом осмишљене заједнице држава.

И припало би нарочито науци – нигде, чини се, тако прешно као у југоисточној Европи, и свима од ње заповедно – да одреди начела и састави правила опште друштвености, предвиди путеве, средства и облике узајамности људстава различитих националних одређења и верских припадања.

Има, иначе, теорија у свету да ће се у 21. веку – избегне ли се атомски рат уништења тековина људског рода – човеку својствене противности и отуда угон супротности у дружине исказивати највећма кроз супарништво цивилизација, кажу, шест-седам данас делатних у животу човечанства.

А на југоистоку Европе, међутим, три обрасца – имајући духовне суштине од православља, римокатоличке вере и ислама – вековима се сучицу, повремено крве, а икад ли да су искрено и топло усаглашаване. И сада, ево, кроз разбијање шесточлане федерације Југославије и њим проузрокован грађански рат, сваки одсудан учесник јавља се и креће, преже и удара, туче и крвари, поистовећујући своју религију са животом и своју нацију са државом.

Слом комунистичког социјализма, уосталом, разголитио је свуда унесеност религија, како које, у политичка борења, сву друштвену кретњу, чак и нечије ратовање. Римокатоличка црква се, напоследку, наводи најстаријим и најзаслужнијим победиоцем над комунизмом. Ислам је прво искористио владавине, па затим освајачки напрегнута сила. Православље се згубило услед смањења руске моћи нестанком Совјетског Савеза, као и због српског губитка једнодржавне уједињености пређашњом Југославијом.

За политику наредног доба, за стратегију, дакако, и за науку, то су исходи големе важности, јер ће утицати на вернике, уплитати се у целокупан живот становништва; од победилаца кретаће и увијено и усиљено предавање поука и својствених им закона, у пострадаоца, пак, бивати одбрана властитог постојања.

И нека наука предњачи саветујући саглашавање о добром односу и правичном редоследу где се различите намерености сусрећу, сучељена упорства укрштају, неједнаки прохтеви надмећу. Свуда, дакле, благотворно да се наднесе наука, јер би и сама спонтаност гдешто наносила срдњу и претње, супарништво пирила нетрпељивошћу, упоредо, зловољи олакшала да квари уљудност, злочести да гуши слогу.

А слогом величати разум и човештво, то је морално позвање науке, поетично витештво научника.

VIII

За ту њену сврху, одиста је прилично, да се предложи установљење једног опуномоћства којем би било поверено да предводнички обједињава научне делатности, везане циљем добробити за целу југоисточну Европу.

Свакако, чини се најбољим, том удруженом залагању посве одговарајућим, да се установи савет академија наука и уметности земаља југоисточне Европе.

У савету да буду по три представника сваке академије, међу њима председник обавезно.

Председавање саветом да је сменљивије него премештање његова седишта; на пример, један мандат председника да траје годину дана, а седиште да се промени након трогодишњег налажења у истом месту.

Редослед у наслеђивању председника савета да бива по азбучном слову земаљске одреднице у званичном називу поједине државе (ако је руски језик усвојен за опште писмо), односно по абецеди (ако је то писмо енглески језик).

А седиште савета да се одређује договором; за првог трогодишта, право је, и месту овог предлога доследно, и још шире долично, да буде у Скопљу, у палати Македонске академије наука и уметности.

У раду савета равноправно да важе сви језици народа у југоисточној Европи, у разговорима, решењима, објавама, штампаним издањима. Неопходно је, разуме се, да се енглески језик или руски језик, свакако један, но можда оба, усвоје као обавезно писмо за одредбе унутар и ради споразумевања са светом, достављања порука и саопштавања научних истраживања, налаза и предлога.

Савет би при установљењу изразио и статут о сопственом саставу и облику, и пословник о начину рада; оба написа имао би као скуп правила о свом постојању и дејству.

*
* *
*

Убеђен да овим предлогом, иако даље необразлаганим, казујем добронамерну замисао, и благодаран Македонској академији наука и уметности – чијим чланом словим – што ми је омогућила говор на дан њене важне свечаности, усрдно велим: хвала вам на пажњи, драги колеге; да сте благословени.